

CENY I RÓWNOWAGA NA RYNKU MIĘSNYM W POLSCE

Praca doktorska mgra Mariana Sowuli

Promotor: prof. dr M. Pohorille

Recenzenci: prof. dr Z. Zakrzewski, doc. dr J. Lewandowski

Obrona pracy odbyła się 18 lutego 1964 r.

w Wyższej Szkole Nauk Społecznych w Warszawie

Streszczenie

Problematyka rynku mięsnego w naszym kraju jest bardzo złożona ze względu na jego charakter, rozmiar i znaczenie w gospodarce narodowej oraz warunki w jakich ten rynek się rozwija.

Podstawowym założeniem omawianej pracy jest próba wyjaśnienia roli cen w kształtowaniu warunków równowagi na rynku mięsnym. Dotyczy to całego systemu cen, a więc zarówno cen żywca, jak też cen mięsa i jego przetworów. Badanie wpływu cen na równowagę rynkową uwzględnia rolę całego zespołu innych czynników, które współuczestniczą w kształtowaniu warunków tej równowagi i które oddziałują na poziom i relacje cen oraz na stopień wrażliwości popytu i podaży na ich zmiany.

W kształtowaniu się podaży na rynku żywca podstawowe znaczenie mają warunki jego produkcji określające wielkość i strukturę oraz dynamikę tej produkcji, jak również warunki określające podział żywca na część towarową i na samozaopatrzenie wsi. Istotne znaczenie posiada również problem sezonowości w podaży żywca, form jego skupu oraz charakteru dostawców i ich znaczenia na rynku.

Podaż na rynku żywca determinuje w naszych warunkach podaż na rynku produktów mięsnych, jednakże nie w sposób jednoznaczny. Wprawdzie zaopatrzenie rynku mięsnego dokonuje się niemal wyłącznie na bazie krajowej produkcji żywca, występuje jednak szereg czynników, które mogą być wykorzystywane w celu znacznego uelastyczniania podaży mięsa w stosunku do wielkości i struktury podaży żywca. Należą do nich przede wszystkim: gospodarowanie zapasami, obroty mięsem w handlu zagranicznym oraz kształtowanie masy i struktury produktów finalnych z określonej masy żywca w sferze obrotu rynkowego i przetwórstwa.

W krótkim okresie czasu, w związku z głębokimi sezonowymi wahaniami w podaży żywca istotną rolę spełnia możliwość przesuwania masy towarowej mięsa z jednego sezonu na drugi oraz, w naszych warunkach, sezonowe zróżnicowanie masy mięsa przeznaczonego na eksport zgodne kierunkowo z wahaniami w podaży żywca. Niemalże znaczenie może mieć również pod tym względem określone kształtowanie struktury produktów finalnych w sferze przetwórstwa, gdzie zmian można dokonać w krótkim okresie czasu. Jest to jednak zagadnienie dość specyficzne, które wymagałoby rozpatrzenia w znacznie szerszym aspekcie.

W dłuższym okresie czasu wysuwają się natomiast na plan pierwszy inne czynniki kształtujące warunki równowagi rynkowej, a zwłaszcza czynniki, które decydują o długookresowym trendzie produkcji i podaży żywca oraz popytu na mięso. Ujawnia się wówczas duże znaczenie czynnika cenowego. Poważną rolę spełniają również zmiany zachodzące w tym okresie w obrotach mięsem w handlu zagranicznym oraz trwałe zmiany zachodzące w kształtowaniu struktury produktów finalnych.

Im większa byłaby możliwość uelastyczniania naszego eksportu mięsa, tym większe byłoby jego znaczenie dla regulowania równowagi na rynku krajowym. Jednakże możliwości tego uelastyczniania są niewielkie, co związane jest z charakterem rynków zagranicznych, celami naszego eksportu, wykorzystaniem potencjału produkcyjnego w przemyśle mięsnym itp. Okazuje się, że w okresie zakłóceń na rynku wewnętrznym trudno jest łagodzić sytuację ograniczaniem eksportu. W pewnych warunkach sytuacja rynkowa zmusza jednak do częściowego wycofywania się ze zdobytych w silnej konkurencji rynków zagranicznych.

Ponieważ na rynku wewnętrznym występuje często napięcie, świadczy to, że eksport mięsa nie jest oparty na trwałych podstawach.

Znaczenie zmian w strukturze produktów finalnych ujawnia się przede wszystkim z punktu widzenia kształtowania równowag cząstkowych, co ma również duże znaczenie dla równowagi ogólnej, zwłaszcza jeżeli zmiany te dotyczą podstawowych odcinków rynku mięsnego, tj. mięsa i wędlin. Zmiana struktury powoduje ponadto zmianę sumy cen produktów mięsnych na rynku, uzyskanych z danej masy żywca. W zależności od potrzeb rynku zmiany w tym zakresie mogą być znaczne i zachodzić mogą w stosunkowo krótkim okresie czasu, nie mogą one jednak być dowolne. Kształtowanie struktury produktów finalnych liczyć się bowiem musi z jednej strony z istniejącą strukturą popytu, z drugiej zaś z będącą w dyspozycji określoną masą surowcową.

Wpływ cen detalicznych na kształtowanie się popytu i równowagi na badanym rynku rozpatrzony został w powiązaniu z całokształtem warunków określających wielkość i strukturę tego popytu oraz jego dynamikę w trzech zasadniczo odmiennych okresach czasu, a mianowicie: a) w okresie międzywojennym, b) w okresie odbudowy kraju, c) w okresie „normalnych” warunków budowy socjalizmu.

W porównaniu do okresu międzywojennego, w którym popyt na mięso był stosunkowo niski i o słabej dynamice wzrostu, w okresie powojennym nastąpił w Polsce poważny „skok” w wielkości tego popytu. Został on dokonany w okresie odbudowy i był głównie wynikiem zasadniczych zmian, jakie nastąpiły w podziale konsumowanej części dochodu narodowego, a więc zmian w sytuacji i w strukturze grup społecznych i dochodowych ludności. Poważne znaczenie miało również pod tym względem przesunięcie granic państwa na zachód.

W latach 1950—1961 popyt na mięso wzrastał znacznie silniej niż podaż, co wywierało nacisk na wzrost cen mięsa. W okresie tym tempo wzrostu popytu na rynku mięsnym określone było głównie wzrostem ogólnego poziomu dochodów ludności i ruchem cen. Procesy dalszego wyrównywania się dochodów oraz zmian w strukturze społecznej jakkolwiek odgrywały rolę drugorzędą, to jednak wpływ ich był nadal znaczny.

W różnych warunkach stopień oddziaływania cen, podobnie jak i innych czynników, na popyt na rynku mięsnym nie jest jednakowy. Bardzo istotne znaczenie posiada pod tym względem zmiana relacji cen mięsa w stosunku do cen pozostałych produktów żywnościowych a zwłaszcza substytutów. Zależy to również w znacznym stopniu od dynamiki wzrostu dochodów z jej uwzględnieniem w różnych grupach społecznych i dochodowych oraz przemian jakie zachodzą w strukturze społecznej, głównie w związku z migracją ludności wiejskiej do miast.

W Polsce złożyło się szereg przyczyn, wynikających z dokonanych przemian społeczno-gospodarczych, na to, że w porównaniu do innych krajów osiągnięty został wysoki poziom żywienia, w tym również konsumpcji mięsa. Jeżeli jednak porównywać udział mięsa w ogólnym spożyciu żywności, to jest on u nas względnie niski. Wynika to stąd, że w porównaniu do krajów, które osiągnęły podobny poziom ogólnego żywienia i posiadają podobne naturalne warunki produkcji żywności (są to rozwinięte gospodarczo kraje Europy zachodniej), w Polsce niższe są dochody ludności i odmienna jest struktura grup dochodowych. W naszym kraju większy też jest odsetek ludności rolniczej, wśród której spożycie mięsa jest znacznie niższe aniżeli wśród ludności nierolniczej. W tej sytuacji popyt na mięso jako na produkt względnie „drogi” jest więc w porównaniu do powyższych krajów słabszy niż na inne produkty żywnościowe, pomimo że ceny mięsa nie są w Polsce relatywnie wyższe, jak też nie spożywa się więcej substytutów mięsa. Wyższym dochodom i poziomowi życia ludności odpowiada bowiem większy postęp jakościowy w dziedzinie żywienia i przedstawienie struktury popytu na żywność w kierunku wzrostu udziału produktów białkowych zwierzęcych, a przede wszystkim mięsa.

Jeżeli rozpatrywać ten problem w dynamice to okazuje się, że dalszy wzrost dochodów oraz zachodzące zmiany w strukturze społecznej stwarzają w naszych warunkach znacznie silniejszą tendencję do wzrostu popytu na mięso. Świadczy o tym również wyższa dochodowa elastyczność popytu na mięso w Polsce aniżeli w rozwiniętych krajach Europy zachodniej.

Pomimo więc wzrostu podaży mięsa, znacznie szybszy wzrost popytu powoduje nacisk na ceny (w latach 1950—1961 realne ceny mięsa wzrosły o 73% przy wzroście dochodów ludności w cenach stałych o 117% i wzroście podaży mięsa o 48%). Wynika stąd istotny problem preferowania większego tempa wzrostu konsumpcji substytutów mięsa, co jednak nie jest sprawą łatwą, ponieważ w miarę wzrostu dochodów ludności dalszy popyt na substytuty kieruje się na ogół słabiej niż na mięso. Silnemu wzrostowi popytu na mięso i zwykłej tendencji jego cen można przeciwdziałać również przez odpowiednio większe wiązanie siły nabywczej ludności na rynku towarów przemysłowych.

Kształtowanie się relacji cen detalicznych mięsa i jego przetworów wywiera w krótkim okresie decydujący wpływ na kształtowanie się struktury popytu na rynku mięsnym i warunków równowag cząstkowych. Wynika to z silnej substytucji różnych gatunków mięsa oraz poszczególnych asortymentów jego przetworów (stopień substytucyjności jest jednak w poszczególnych przypadkach znacznie zróżnicowany). W długim okresie czasu rola czynnika cenowego, jakkolwiek nadal istotna, traci jednak pod tym względem na znaczeniu, ponieważ na zmianę struktury popytu na mięso oddziałuje wzrost dochodów ludności, zmiana gustów, nawyków konsumentów, itp.

Analiza skutków wywołanych zmianą cen mięsa w 1959 roku wykazała, że skutki te są stosunkowo głębokie dla całego rynku konsumpcyjnego ze względu na duży efekt dochodowy i substytucyjny. Skutkiem działania powyższych efektów zmiana cen mięsa powoduje również poważne przestawienie w strukturze popytu na jego rynku. Efekty te są znacznie odmienne w różnych grupach konsumentów, a zwłaszcza o różnym poziomie dochodów.

Z analizy tej wynika równocześnie, że jeżeli ma miejsce naruszenie równowagi na rynku mięsnym, a państwo nie jest w stanie przywrócić jej w drodze dostosowania podaży i popytu przy istniejącym poziomie cen i zmuszone byłoby do podniesienia cen, to podwyżka ta musiałaby być stosunkowo duża ze względu na słabą cenową elastyczność popytu na mięso. Przy podwyżce cen rosłyby wydatki ludności, stąd też duże znaczenie ma wykorzystanie różnorodnych środków celem niedopuszczenia do tego rodzaju sytuacji, tym bardziej, że w naszych warunkach rynek mięsny jest na zakłócenie dość łatwo podatny.

Kształtowanie warunków równowagi na będącym przedmiotem badania rynku uwzględniać musi jego podział na odrębne rynki, a zwłaszcza na rynek uspołeczniony i nieuspołeczniony¹. W zależności od stanu równowagi rynkowej oraz warunków realizacji na różnych rynkach następuje przepływ masy towarowej z jednego rynku na drugi. Pod tym względem występuje szczególnie aktywna rola czynnika cenowego w krótkim okresie czasu (np. 1 do 3 lat), kiedy nie ulegają większym zmianom pozostałe czynniki. W dłuższym okresie czasu, kiedy zachodzą istotne zmiany zwłaszcza w warunkach i formach realizacji żywca dla państwa i w powiązaniu producentów rolnych z rynkiem państwowym (rozwój kontraktacji) oraz w kosztach ponoszonych przez dostawców mięsa na rynek nieuspołeczniony, decydującą rolę odgrywają nie ruchy cen lecz czynniki pozacenowe.

Relatywnie niska państwowa cena żywca w stosunku do ceny mięsa powoduje ucieczkę producentów na rynek nieuspołeczniony. Cena mięsa może się tu nawet ukształtować poniżej ceny państwowej (jest to wówczas możliwe, gdy istnieje rynek nabywcy), pomimo to marża rynkowa (rozumiana tu jako różnica między państwową ceną żywca a ceną mięsa na rynku nieuspołecznionym) może przewyższać poziom kosztów rynkowych ponoszonych przez producentów rolnych lub pośredników.

Nieuspołeczniony rynek mięsny wykazuje duże zróżnicowanie w poziomie i tendencjach rozwoju w przekroju terytorialnym. Zależy to głównie od dwojakiego rodzaju układu czynników, a mianowicie: a) różnic w kształtowaniu się wielkości popytu i poziomu cen na rynkach lokalnych, co wynika przede wszystkim ze stanu zaopatrzenia rynku uspołecznionego, a także określonej kultury handlu u konsu-

¹ Przez rynek nieuspołeczniony rozumiemy tu rynek targowiskowy oraz niezorganizowany rynek pozatargowiskowy.

mentów; b) różnego stopnia powiązania producentów rolnych z tzw. wolnym rynkiem w zależności od poziomu kultury rolnej i kultury handlu oraz od poziomu i sposobu liczenia kosztów sprzedaży, co również wywiera wpływ na ceny. Na rynkach lokalnych, gdzie targowiskowy handel mięsem jest bardziej rozwinięty zaznacza się większa współzależność ruchów cen i podaży aniżeli tam, gdzie handel ten jest nieznaczny. Okresowe zmiany cen i podaży na różnych rynkach lokalnych są mało od siebie zależne i zachodzą często równocześnie w odwrotnych kierunkach. Związane to jest głównie z trudnością przesuwania się podaży i popytu z jednego rynku lokalnego na drugi.

W przypadku, kiedy zmienia się opłacalność w sprzedaży mięsa na targowiskach możemy zaobserwować następujące zjawiska: a) następuje jednakowy kierunek ruchu cen i podaży wskutek zmian w wielkości popytu. Jeżeli np. ma miejsce pełniejsze zaspokojenie popytu po niższych cenach na rynku uspołecznionym, wówczas targowiskowe ceny spadają nie wskutek wzrostu podaży, lecz wskutek spadku popytu przy równoczesnym spadku podaży; b) zachodzi przeciwny ruch cen i podaży w warunkach kiedy oddziałuje państwowy system skupu żywca, głównie poprzez instrument cen. Np. podniesienie przez państwo ceny żywca wywoła spadek podaży na targowiska, co pociągnie za sobą wzrost ceny mięsa.

Z zależności między wielkością i strukturą podaży żywca a popytem na mięso wynikają określone powiązania cen żywca i mięsa. Marża rynkowa nie może tu być ustalana dowolnie, a zmiana jednego poziomu może pociągnąć za sobą konieczność zmiany drugiego poziomu. Ceny te stanowią pewien jednolity system cen wzajemnie od siebie zależnych. Zależność ta wynika również ze spełniania przez ceny szeregu innych funkcji, a głównie w dziedzinie podziału dochodu narodowego.

Powiązanie cen żywca i mięsa posiada jednak w znacznym stopniu charakter pośredni, gdyż — jak to już wynikało z poprzednich rozważań — podaż na rynku produktów mięsnych, która bezpośrednio przeciwstawia się popytowi jest zależna nie tylko od podaży żywca (jakkolwiek podaż ta decyduje). Im większy może być zakres wykorzystywania wymienionych uprzednio czynników związanych ze sferą obrotu, przetwórstwa i handlu zagranicznego, tym luźniejsza staje się więź ceny żywca z ceną detaliczną, a więc bardziej elastyczna marża rynkowa i większa swoboda w niezależnym kształtowaniu poziomów tych cen, co ma duże znaczenie zarówno dla kształtowania warunków równowagi rynkowej, jak też wykorzystywania cen w zakresie spełnianych przez nie innych funkcji.

Powyższy problem jest jednak bardziej skomplikowany w warunkach istniejącego podziału rynku mięsnego, kiedy to określone ruchy cen powodują ucieczkę producentów rolnych z rynku uspołecznionego. Rozwój kontraktacji i wzrost powiązania producentów z rynkiem uspołecznionym mogą wprawdzie ograniczać rozwój rynku nieuspołecznionego i jego wpływ na zależność cen żywca i mięsa. Jednakże w warunkach napięcia, a tym bardziej wyraźnego naruszenia równowagi rynkowej, jak też w wyniku rozszerzenia marży na rynku uspołecznionym wpływ ten daje o sobie znać bardzo wyraźnie w postaci natychmiastowego i stosunkowo dużego przesunięcia podaży na rynek nieuspołeczniony, przy równoczesnym wzroście cen na tym rynku.

Z omawianego punktu widzenia istotne znaczenie posiada poziom kosztów ponoszonych przez dostawców mięsa na rynek nieuspołeczniony oraz różnica w poziomie tych kosztów a kosztów obrotu i przetwórstwa na rynku uspołecznionym. Stosunkowy wzrost kosztów na pierwszym rynku daje państwu większą swobodę w niezależnym ustalaniu ceny żywca i mięsa.

Jeżeli przy danej cenie równowagi (jednakowej na obu rynkach) poziom kosztów również jest jednakowy, wówczas rolnicy uzyskają przy sprzedaży mięsa na targowiskach nadwyżkę ponad cenę żywca i poniesione koszty równą wskaźnikowi akumulacji na rynku uspołecznionym. O ile w takich warunkach podaż na rynku nieuspołecznionym będzie względnie wysoka, przesunięcie jej na rynek uspołeczniony może mieć miejsce tylko przy równoczesnym ograniczeniu akumulacji państwa na mięsie. Wymaga to bowiem ustalenia ceny równowagi na niższym poziomie, względnie podniesienia ceny żywca. Zabezpieczenie równowagi przy obniżonym poziomie ceny mięsa wymaga z kolei odpowiedniego rozszerzenia produkcji i podaży żywca, a to podniesienia ceny żywca. W określonych warunkach, zwłaszcza jeżeli nie ma odpowiednio większych zasobów pasz, wzrost cen żywca może jednak nie przynieść oczekiwanych efektów w produkcji, co groziłoby załamaniem się równowagi rynkowej i znacznym wzrostem ceny mięsa na rynku nieuspołecznionym, a tym samym dalszym przesunięciem podaży na ten rynek.

W przypadku natomiast, kiedy istniejąca państwowa cena mięsa przestanie być ceną równowagi (np. wskutek większego wzrostu popytu niż podaży), a cena żywca znajduje się już na dostatecznie wysokim poziomie, którego z różnych względów nie można podnieść, wówczas podniesienie państwowej ceny mięsa i ukształtowanie się nowej, wyższej ceny równowagi spowoduje również wzrost podaży na rynek nieuspołeczniiony (rozszerzenie różnicy między ceną żywca i ceną mięsa). Jeżeli natomiast państwo nie podniesie ceny mięsa będzie to oznaczało brak zrównoważenia popytu i podaży, a to spowoduje wzrost ceny na rynku nieuspołecznionym powyżej ewentualnej ceny równowagi i tym większe przesunięcie podaży na ten rynek. Zjawiska powyższe wystąpiłyby tym bardziej ostro, gdyby koszty rynku nie uspołecznionego były niższe od kosztów rynku uspołecznionego.

Założmy jednakże, że koszty rynku nieuspołecznionego wzrosną ponad poziom kosztów obrotu i przetwórstwa na rynku uspołecznionym (np. wskutek podniesienia opłat targowych). Cena równowagi zapewni wówczas państwu określonej wielkości akumulację przy braku warunków dla większego rozwoju rynku nieuspołecznionego. Państwo będzie miało wtedy pewną swobodę zmiany ceny żywca lub ceny mięsa (o ile zajdzie taka potrzeba), przy czym cena detaliczna może zawierać jeszcze pewną akumulację (w przypadku ograniczenia marży), ewentualnie nie będzie obawy, że nastąpi dalszy, lub poważniejszy przepływ żywca poza rynek uspołeczniiony (w przypadku rozszerzenia marży).

W długim okresie czasu zaznacza się na ogół tendencja do rozszerzania się marży rynkowej i spadku udziału producenta rolnego w cenie detalicznej mięsa. Proces ten ilustrują dane dotyczące USA, NRF, Francji oraz Polski międzywojennej. Znajduje on do pewnego stopnia swoje uzasadnienie w rosnącym zakresie usług rynkowych, jednakże w krajach kapitalistycznych dużą rolę spełnia pod tym względem rozbudowany, wieloszczeblowy system pośrednictwa i opanowanie rynków przez monopole.

W obecnych warunkach polskich proces ten ujawnia się również, co wynika głównie ze stosunkowo szybszego wzrostu popytu niż podaży. Po wojnie marża rynkowa została jednak w Polsce poważnie ograniczona, przy czym w pewnych okresach, wskutek utrzymywania przez dłuższy czas ceny mięsa na niezmiennym poziomie, przy równoczesnym wzrastaniu ceny żywca, nastąpiło duże zbliżenie poziomów tych cen. Zjawisko to wystąpiło szczególnie wyraźnie w latach 1953—1959. W naszych warunkach, przy szybkim wzroście popytu na mięso, jest ono niebezpieczne dla równowagi rynkowej oraz może powodować szereg innych ujemnych konsekwencji. Może się bowiem okazać, niezależnie od innych skutków, że relatywnie wysoka cena żywca (o ile mała rozpiętość obu poziomów cen wynika z wysokiej ceny żywca) nie jest w stanie zabezpieczyć odpowiednio większego wzrostu produkcji i podaży, jeżeli nie ma ku temu obiektywnych warunków (np. jeżeli ograniczone są zasoby paszowe). Szczególnie niebezpieczne jest zbliżenie poziomów tych cen wynikające nie z wysokiej ceny żywca a z niskiej ceny mięsa, podobnie jak to miało miejsce pod koniec wspomnianego okresu, kiedy to np. cena żywca wierzowego okazała się nawet mało opłacalna, pomimo że jej udział w cenie mięsa był wysoki. W takich warunkach ma miejsce z jednej strony duży popyt na mięso, z drugiej zaś ograniczona podaż żywca, co prowadzi nieuchronnie do załamania się równowagi na rynku oraz przepływu masy towarowej poza rynek uspołeczniiony. Dowodzi to równocześnie, że jeżeli w danym czasie ustalony zostanie na rynku mięsnym nowy układ cen winien on uwzględniać warunki równowagi w dłuższym okresie czasu i charakteryzować się względną trwałością, za czym przemawiają również inne okoliczności.

Z dokonanej analizy wynika, że ceny spełniają istotną i aktywną rolę w kształtowaniu warunków równowagi na rynku mięsnym, nie mogą one jednak być ustalone niezależnie od całego zespołu współzależnych czynników sięgających głęboko w dziedzinę warunków produkcji żywca i jego rozdysponowania, organizacji rynku mięsnego, podziału dochodu narodowego, czynników wpływających na wielkość i strukturę popytu oraz możliwości wiązania siły nabywczej ludności na innych rynkach. Kształtowanie cen na rynku mięsnym uwzględniać winno okresy czasu, w których te ceny funkcjonują oraz wewnętrzne powiązanie i logiczną zależność całego systemu cen, a więc zarówno cen płaconych producentom rolnym za żywiec, jak też cen detalicznych płaconych przez konsumentów za produkty mięsne.